

บทที่ 1

บทนำ

1. ความสำคัญและที่มาของปัญหา

ปัจจุบันปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านมลพิษหรือปัญหาภัยธรรมชาติ มักมีผลมาจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการพัฒนาด้วยอัตราที่เร็วและมากเกินไป ทำให้หน่วยงานต่าง ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีมุมมองตรงกันประการหนึ่งว่า จำเป็นต้องหาทางป้องกันและแก้ไขปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น เพื่อให้มีทรัพยากรใช้อย่างยั่งยืน ทุกฝ่ายจึงให้ความสำคัญกับแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เป็นไปได้ในบริบทของแต่ละท้องถิ่น

“การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” หมายถึง กระบวนการดำเนินการอย่างมีระบบในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ โดยไม่มีผลกระทบต่อระบบสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพื่อการมีใช้ในอนาคตตลอดไป การจัดการสิ่งแวดล้อมจึงเป็นเรื่องที่ใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์ร่วมกัน โดยอาศัยหลักวิชาการสาขาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจ ความชำนาญและทักษะในการที่มนุษย์จะมีส่วนพัวพันกับสิ่งแวดล้อม โดยมีให้สิ่งแวดล้อมเกิดปัญหาแต่อย่างใด (เกษม จันทร์แก้ว, 2527:18-19) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงมิใช่ภารกิจเฉพาะของนักวิชาการทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเท่านั้น แต่เป็นภารกิจร่วมกันของนักวิทยาศาสตร์ นักสังคมศาสตร์และนักมนุษยศาสตร์ทุกสาขา และที่ขาดไม่ได้คือ ความร่วมมือของชาวบ้านผู้มีวิถีชีวิตคลุกคลีอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติอยู่ตลอดเวลา โดยใช้ฐานภูมิปัญญาที่มีวิวัฒนาการมาควบคู่กับวิถีชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่น

วิถีชีวิตของชาวบ้านมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งอยู่ร่วมกันมาหลายชั่วอายุคน เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคน ชุมชนและธรรมชาติแวดล้อม ปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นทั้งพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และพัฒนาการทางวัฒนธรรมชุมชนไปพร้อมกัน (ยศ สันตสมบัติ, 2542) ชาวบ้านได้ใช้วัฒนธรรมชุมชนในลักษณะของภูมิปัญญาเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์สูงสุดเรื่อยมาอย่างต่อเนื่อง โดยมุ่งเน้นองค์ประกอบที่สำคัญ คือ การจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ คนทุกคนได้ใช้

ทรัพยากรร่วมกันมากที่สุด มีการใช้อย่างยั่งยืนและเปิดโอกาสให้คนส่วนใหญ่ได้เข้าไปใช้ ทรัพยากร ความเข้าใจในเรื่องวัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จึงมีความสำคัญ มากต่อการดำเนินการให้มีประสิทธิผลและประสิทธิภาพ ซึ่งมีข้อสรุปจากงานวิชาการที่ได้ชี้ให้เห็น ว่าความสำเร็จของการใช้วัฒนธรรมชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติว่า เป็นความสำเร็จของ การพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้นชุมชนใดก็ตามที่มีความผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติอย่างยาวนาน จนเกิด การสั่งสมสืบทอดในการเรียนรู้เพื่ออยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างเกื้อกูล ชุมชนนั้นย่อมมีศักยภาพใน การจัดการทรัพยากรได้ด้วยตนเอง

บริเวณเชิงเขาบรรทัด จังหวัดพัทลุง เป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีความสำคัญทางประวัติ ศาสตร์ และเป็นที่ตั้งของชุมชนเก่าแก่หลายชุมชน บางชุมชนอยู่มาแล้วถึง 200 ปี (กองบรรณาธิการ แลใต้, 2538) และพื้นที่ดังกล่าวเป็นป่าต้นน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำลำธาร หลายสายที่หล่อเลี้ยงผู้คนในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามหาหลายชั่วอายุคน แต่เดิมชาวบ้านได้อาศัยฐาน ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่เขาบรรทัดในการดำรงชีพมาเป็นเวลาหลายทศวรรษ จนก่อให้เกิดวัฒน ธรรมชุมชนในการอยู่ร่วมกันกับป่า มีนักวิชาการบางท่านได้กล่าวไว้ว่า การหาของป่าเป็นอาชีพ ดั้งเดิมที่ยังคงมีความสำคัญมาถึงยุคนี้ของคนในจังหวัดพัทลุงที่อาศัยอยู่บริเวณป่าเขา ผลผลิตที่ได้ จากป่า เช่น สัตว์ป่า น้ำผึ้ง น้ำมันยาง แก่นไม้ เปลือกไม้ ผลไม้ เป็นต้น (สงบ ส่งเมือง, 2528) นอก จากนี้วัฒนธรรมชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเชิงเขาบรรทัดในจังหวัดพัทลุง มีพัฒนาการอย่างเป็นรูปธรรมในหลายรูปแบบ ทั้งด้านการจัดการทรัพยากรน้ำ เช่น การทำธนาคาร น้ำ เหมือนใส่ไก่ เหมือนหวนาสาธารณณะ และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ เช่น ป่าชุมชน ป่ากันชน การทำสวนพืชม่า วัฒนธรรมการใช้ประโยชน์จากป่าสาकु การจับผึ้ง ฯลฯ

วัฒนธรรมชุมชนที่ชุมชนบริเวณเชิงเขาบรรทัด จังหวัดพัทลุง นำมาปรับใช้ในการ จัดการทรัพยากรธรรมชาติ มักอยู่ในรูปของภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งมีการผลิตซ้ำและผลิตใหม่ทาง วัฒนธรรม เพื่อให้เกิดความสอดคล้องกับสภาพทรัพยากรธรรมชาติ สังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม รวมถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากปัจจัยภายในและภายนอกชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติ ได้มีใช้อย่างยั่งยืนและชุมชนสามารถพึ่งพิงได้อย่างเกื้อกูลกัน การศึกษาครั้งนี้ต้องการทำความเข้าใจ ถึงรูปแบบวัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะในประเด็นของการทำ ธนาคารน้ำของชุมชน ซึ่งเป็นการผลิตใหม่ทางวัฒนธรรมในการจัดการน้ำของชุมชนตะโหมด อำเภอดะโหมด จังหวัดพัทลุง ชาวบ้านได้นำภูมิปัญญาดั้งเดิมในการจัดการน้ำเพื่อการทำนา มาปรับ ใช้เป็นต้นแบบกักเก็บน้ำบริเวณต้นน้ำลำธาร ยึดระยะเวลาการไหลของน้ำให้ช้าลง เป็นธนาคารน้ำ ของชุมชน เพื่อผลประโยชน์ด้านการเกษตรในช่วงฤดูแล้ง บางครั้งชาวบ้านเรียกธนาคารน้ำดังกล่าว

ว่า “เขื่อนแม่ว” ซึ่งเป็นชื่อที่ชาวบ้านใช้เรียกเพื่อให้สอดคล้องกับการทำระบบเหมืองฝายซึ่งเป็นวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิมของชาวเขาทางภาคเหนือ

ธนาคารน้ำเป็นรูปแบบหนึ่งของวัฒนธรรมชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีความโดดเด่นและน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง สามารถเป็นตัวแทนของกิจกรรมเชิงอนุรักษ์อย่างยั่งยืน เพราะชุมชนยังดำเนินการอยู่ในปัจจุบันและได้ขยายปรับใช้ในชุมชนใกล้เคียง ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะเลือกการจัดการทรัพยากรธรรมชาติกรณีของธนาคารน้ำทำการศึกษาในระดับลึกถึงความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับบริบททางสังคม เศรษฐกิจและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้เพื่อต้องการทราบว่าวัฒนธรรมชุมชนมีความสำคัญมากน้อยเพียงใดและสามารถใช้เป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืนและสอดคล้องกับสภาพปัจจุบันได้หรือไม่

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ สภาพภูมิศาสตร์ สังคม การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนตะโฮมด ตำบลตะโฮมด อำเภอตะโฮมด จังหวัดพัทลุง

2.2 เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยใช้ธนาคารน้ำเป็นกรณีศึกษา

2.3 เพื่อศึกษาผลที่เกิดขึ้นจากการใช้วัฒนธรรมชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

3. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

3.1 ทำให้เข้าใจถึงวัฒนธรรมชุมชนในกรณีของธนาคารน้ำ รวมถึงปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการนำวัฒนธรรมชุมชนมาใช้เป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนตะโฮมด อำเภอตะโฮมด จังหวัดพัทลุงในปัจจุบัน

3.2 เป็นการบันทึกวัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ชุมชนตะโฮมด อำเภอตะโฮมด จังหวัดพัทลุง ไว้อย่างเป็นระบบ

3.3 เพื่อเป็นประโยชน์ในการสืบค้นต่อไป อันจะเป็นการกระตุ้นให้คนในชุมชน และผู้ที่เกี่ยวข้องเห็นคุณค่าและความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชนที่สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน และก่อให้เกิดการศึกษาเรื่องเหล่านี้ในท้องถิ่นอื่นต่อไป

4. ขอบเขตการวิจัย

4.1 ขอบเขตด้านพื้นที่ การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาในเขตพื้นที่ตำบลตะโหมด ครอบคลุมหมู่บ้านที่ใช้น้ำจากธนาคารน้ำของชุมชน จากทั้งหมด 6 หมู่บ้าน จะเลือกศึกษาแบบเจาะลึกเพียง 1 หมู่บ้าน คือ บ้านป่าพงส์ หมู่ที่ 9 ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง

4.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา การศึกษาวัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กรณีศึกษารธนาคารน้ำของชุมชนตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง โดยจะทำการศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

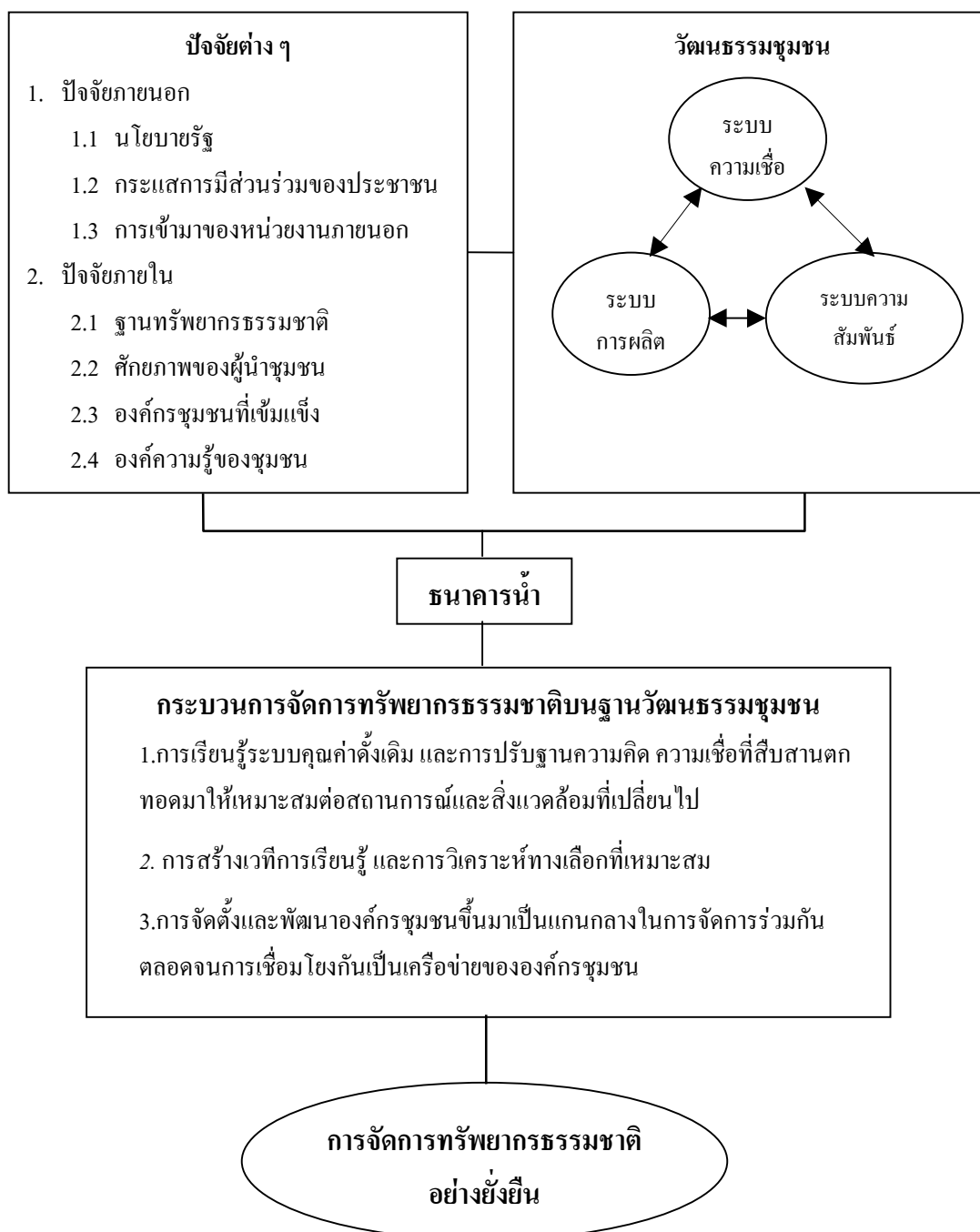
4.2.1 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมศาสตร์ สังคม การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง อันเป็นบริบทพื้นฐานของชุมชนเพื่อนำมาเป็นข้อมูลในการวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อการนำวัฒนธรรมชุมชนมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้สอดคล้องกับปัจจุบัน

4.2.2 พัฒนาการและความเป็นมาของรูปแบบ วิธีการจัดการธนาคารน้ำตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

4.2.3 ผลที่เกิดขึ้นจากการใช้วัฒนธรรมชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในด้านต่าง ๆ ทั้งผลที่เกิดขึ้นต่อสังคม เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ ฯลฯ

5. กรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษาในครั้งนี้มีกรอบแนวคิดในการวิจัย คือ สภาพสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และทรัพยากรธรรมชาติ ฯลฯ เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการนำวัฒนธรรมชุมชนมาใช้ให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน ซึ่งวัฒนธรรมชุมชนจะมีการสะสม สืบทอด ผลิตซ้ำและผลิตใหม่ตลอดเวลา อีกทั้งเป็นรากฐานสำคัญที่มีผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อันประกอบไปด้วยมิติของระบบ ความเชื่อ ความสัมพันธ์ และการผลิต (สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์ , 2533) ก่อให้เกิดแนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนฐานวิถีชีวิตของชุมชน โดยพิจารณาได้จากลักษณะสำคัญ 3 ประการ (เอ นก นาคะบุตร, 2536) คือ (1) การเรียนรู้ระบบคุณค่าดั้งเดิมและการปรับฐานความคิด ความเชื่อที่สืบสานตกทอดมาให้เหมาะสมต่อสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนไป (2) การสร้างเวทีการเรียนรู้ และการวิเคราะห์ทางเลือกที่เหมาะสมต่อการจัดการ การใช้ พิทักษ์และฟื้นฟู ดิน น้ำ ป่า ได้ อย่างสอดคล้องต่อนโยบายรัฐ และต่อศักยภาพและปัญหาที่ดำรงอยู่ของแต่ละชุมชน (3) การจัดตั้ง และพัฒนาองค์กรชุมชนขึ้นมาเป็นแกนกลางในการจัดการร่วมกัน ตลอดจนการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายขององค์กรชุมชนที่ร่วมกันดูแลรักษาลุ่มน้ำย่อยแต่ละแห่ง การศึกษาวัฒนธรรมชุมชนในกรณีของธนาคารน้ำ จึงเป็นการอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อนำไปสู่แนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ และยั่งยืน (ภาพประกอบ 1)

ภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

6. นิยามศัพท์เฉพาะ

6.1 วัฒนธรรมชุมชน หมายถึง วิถีการปฏิบัติของคนภายในชุมชน มีการสะสมขึ้นเป็นมรดกของชุมชนนั้น มีการปรับปรุงเพื่อให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมและมีการถ่ายทอดต่อไปยังคนรุ่นใหม่ วัฒนธรรมชุมชนจึงมีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ 3 ประการ คือ ระบบการผลิต ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันและระบบความเชื่อ (สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์, 2533) วัฒนธรรมชุมชนมีความหลากหลายและซับซ้อนแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็มีพลังเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงได้ด้วยการผลิตใหม่ของชุมชนเจ้าของวัฒนธรรม เพื่อปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงของเงื่อนไขและบริบทของสภาวะแวดล้อม

6.2 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การดำเนินการอย่างมีระบบในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์สูงสุด และยาวนานที่สุด โดยมีการควบคุม ป้องกัน และแก้ไขไม่ให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมที่เอื้อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ สัตว์ และพืช ทั้งนี้เพื่อมิใช้ในอนาคตตลอดไป (วิชัย เทียนน้อย, 2542 : 17 ; เกษม จันทรแก้ว, 2527 : 9-19)

6.3 ธนาคารน้ำ หมายถึง การผลิตใหม่ทางวัฒนธรรมในการจัดการน้ำของชุมชนตะโหนด อำเภอตะโหนด จังหวัดพัทลุง โดยชาวบ้านได้นำรูปแบบภูมิปัญญาดั้งเดิมในการจัดการน้ำเพื่อการทำนา แนวคิดจากการเรียนรู้วิธีการสร้างทำนบชาวป่า และแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ให้สร้างฝายแม้ว มาปรับใช้เป็นการทำนบกักเก็บน้ำบริเวณต้นน้ำลำธาร ยึดระยะเวลาการไหลของน้ำให้ช้าลง เพื่อผลประโยชน์ด้านการเกษตรในช่วงฤดูแล้ง ธนาคารน้ำจึงเปรียบเสมือนกับสถานที่กักเก็บและสะสมน้ำต้นทุน น้ำที่ไหลผ่านธนาคารไปเปรียบได้กับดอกเบญจที่ให้ประโยชน์กับประชาชนอย่างทั่วถึงตลอดทั้งปี

6.4 ชุมชนตะโหนด หมายถึง กลุ่มคนในตำบลตะโหนด อำเภอตะโหนด จังหวัดพัทลุง ที่ดำรงอยู่ร่วมกันบนฐานความสัมพันธ์ทางสังคมและศาสนาธรรม

6.5 สถานานวัดตะโหนด หมายถึง กลุ่มของคนในชุมชนตะโหนดที่รวมตัวกันเพื่อจัดตั้งองค์กรชุมชน โดยใช้วัดตะโหนดเป็นศูนย์กลางในการระดมความคิดเห็นเพื่อแก้ปัญหาในชุมชน โดยมีการประสานการทำงานระหว่างชุมชน วัดและหน่วยงานภายนอก แบ่งโครงสร้างขององค์กรเป็น 4 ฝ่ายด้วยกัน คือ ฝ่ายเศรษฐกิจ ฝ่ายสังคม ฝ่ายการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม และฝ่ายสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว มีปรัชญาประจำสถานานวัดว่า “สร้างปัญญา สร้างสังคม ระดมความคิดเห็นเพื่อชีวิตของประชาชน”